

تاریخ دریافت مقاله: ۹۶/۲/۳

تاریخ پذیرش نهایی: ۹۶/۶/۲۲

میترا شاطری^۱، پرستو قاسمی^۲

گونه‌شناسی شمشیرهای دوره قاجار در قالب کاربرد، فرم، نقوش و فنون تزئینی^۳

چکیده

در دوره قاجار، با کاربردی‌تر بودن سلاح‌های گرم، سلاح‌های رزمی گذشته کم‌تر تولید می‌شدند. شمشیر، یکی از کارآمدترین سلاح‌های سرد در دوران تاریخی و اسلامی به شمار می‌آید که با داشتن فرم‌های متنوع و تزئین با نقوش و فنون مختلف، در جنگ‌ها و میهمانی‌های رسمی مورد استفاده قرار می‌گرفت. هدف این مقاله، معرفی و طبقه‌بندی شمشیرهای دوره قاجار و متعاقباً بررسی نقوش، مضامین و فنون تزئینی آن‌ها و نیز بررسی وجوه تمایز شمشیرهای جنگی و تشریفاتی با استفاده از نقاشی‌ها و عکس‌های این دوره در بررسی‌های تطبیقی است. این پژوهش با رویکرد تاریخی-توصیفی-تطبیقی از روش‌های کتابخانه‌ای و میدانی بهره گرفته است. بر مبنای یافته‌های حاصل از پژوهش بر ۵۰ نمونه شاخص از شمشیرهای این دوره، تیغه شمشیرها از لحاظ میزان انحنا شامل تیغه‌های منحنی، نیمه‌منحنی، مستقیم و تقریباً مستقیم با انحنا کم هستند. فرم‌های کروی و مخروطی، شکل رایج بلچاق‌ها و فرم بادامی، شکل رایج وربندها بوده‌اند. در تزئین شمشیرها نقوش گیاهی-هندسی، انسانی-جانوری و کتیبه‌ای با مضامین گوناگون و اغلب با فنون طلاکوبی، قلم‌زنی و آبکاری صورت گرفته‌اند. فنون تزئینی گران قیمت برخی شمشیرها، کاربردشان را در مراسم رسمی و درباری به عنوان سلاح تشریفاتی نمایان می‌سازند که در همین زمینه، نقاشی‌ها و عکس‌های به‌جامانده می‌توانند به افزایش اطلاعات کمک کنند.

کلیدواژه‌ها: قاجار، شمشیر، فرم، تیغه، بلچاق

۱. استادیار گروه باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران (نویسنده مسئول)

Email: Shateri.mitra@lit.sku.ac.ir

۲. کارشناسی ارشد باستان‌شناسی دانشگاه شهرکرد، شهرکرد، ایران

Email: paraastooghasemi69@gmail.com

۳. این مقاله برگرفته از پایان‌نامه کارشناسی ارشد پرستو قاسمی با عنوان «بررسی و طبقه‌بندی سلاح‌های سرد تهاجمی دوره قاجار در قالب کاربرد، فرم، نقوش و فنون تزئینی با تأکید بر نمونه‌های شاخص» به راهنمایی دکتر میترا شاطری و مشاوره دکتر عباسعلی احمدی است.

مقدمه

استفاده گسترده از سلاح‌های جدید گرم و آتشین در دوره قاجار که احتمال موفقیت در جنگ‌ها را افزایش می‌داد، موجب گردید تا سلاح‌های سرد کهن، کاربری خود را در جنگ‌ها به‌طور فزاینده‌ای از دست بدهند. شمشیر یکی از این سلاح‌ها است که در این دوره، بیش از یک سلاح جنگی به‌عنوان سلاحی نمادین و تشریفاتی، اهمیت بسیاری برای درباریان داشته است. با وجود اضمحلالی که در صنعت فولادسازی این دوره رخ نه کرده بود، ساخت شمشیر ادامه یافته و با انواع نقوش و فنون تزئینی مزین می‌شد. به نظر می‌رسد، توجه و دقت بیشتر در ساخت و تزئین برخی نمونه شمشیرها، نشانگر تفاوت نوع کاربری آن‌ها در جنگ‌ها و مراسم درباری باشد. هدف از این پژوهش، طبقه‌بندی فرم، انواع نقوش، مضامین و فنون تزئینی و کاربرد شمشیرهای دوره قاجار، بررسی تفاوت شمشیرهای جنگی و تشریفاتی و همچنین استفاده از نقاشی‌ها و عکس‌ها در بررسی‌های تطبیقی است. نقاشی‌ها به‌عنوان یافته‌های مهم فرهنگی منعکس‌کننده اوضاع سیاسی، اجتماعی و فرهنگی زمان خود و عکس‌ها به‌عنوان نخستین اسناد غیرقابل انکار، می‌توانند در کندوکاو تفاوت‌های کاربردی شمشیرهای تشریفاتی و جنگی و یا مستندنگاری‌ها مورداستفاده قرار گیرند. در راستای اهداف ذکرشده، پاسخگویی به چند پرسش مطرح است: ۱. گونه‌شناسی شمشیرهای دوره قاجار از لحاظ فرم چگونه بوده است؟ ۲. چه نقوش، فنون و مضامین تزئینی جهت زیباسازی شمشیرهای دوره قاجار استفاده می‌شده است؟ ۳. انواع کاربرد شمشیرها چه بوده و چه تفاوت‌هایی میان شمشیرهای جنگی و تشریفاتی این دوره وجود دارد؟ ۴. نقاشی‌ها و عکس‌های به‌جامانده چگونه در بازشناسی شمشیرها به ما کمک می‌کنند؟

پیشینه پژوهش

معصومه مرزبان در بررسی تطبیقی ویژگی‌های فنی و هنری جنگ‌افزارهای سرد ایران در دوره صفوی و قاجار به بررسی ویژگی‌های فنی و هنری جنگ‌افزارهای سرد این دو دوره به‌صورت کلی پرداخته است. در این پژوهش، بیشتر به جنبه توصیفی آثار توجه شده و هیچ‌گونه طبقه‌بندی مشخصی از شمشیرها ارائه نشده است. زهرا کارآمد در ساختارشناسی تیغه‌های فولادی جوهردار و ارائه طرح درمان و مرمت به بررسی کاربرد فولاد جوهردار و ویژگی‌های فنی آن در ساخت شمشیرهای ایرانی پرداخته و این پژوهش را به دوره‌ای خاص معطوف نکرده است. اشرف حاجی در جنگ‌افزارهای ایران در عصر قاجار از آغاز تا ۱۳۱۳ هجری قمری روند ورود تسلیحات مدرن به ایران را موردبررسی قرار داده است، وی تنها به توصیف نمونه‌های معدودی از شمشیرهای این دوره اکتفا کرده است. منوچهر مشتاق خراسانی در Arms and Armor from Iran به مطالعه کلی همه انواع سلاح‌ها و جنگ‌افزارهای ایران از دوره برنز تا پایان دوره قاجار پرداخته و تلاش ویژه‌ای در احیای هنرهای رزمی ایران باستان و رسوم جوانمردی نموده است. این پژوهش با تمرکز بر روی یکی از مهم‌ترین سلاح‌های سرد یعنی شمشیر و به جهت طبقه‌بندی و شناخت ویژگی‌های آن در دوره‌ی قاجار صورت می‌گیرد و می‌تواند در دیدی کلی در تکمیل اطلاعات در رابطه با سیر تحول شمشیرسازی در ایران و شمشیرسازی اسلامی به‌طورکلی، مفید واقع شود و گامی در جهت انجام پژوهش‌های جامع‌تر در آینده باشد. ویژگی متمایز این پژوهش نسبت به مطالعات پیشین، بررسی و طبقه‌بندی ویژگی‌های تنها یک سلاح (شمشیر) و استفاده از سایر داده‌های باستان‌شناختی همچون نقاشی‌ها و عکس‌ها در بررسی‌های تطبیقی است.

روش پژوهش

در این پژوهش، ۵۰ نمونه شاخص از شمشیرهای به‌دست‌آمده از دوره قاجار که عمدتاً در موزه‌های داخلی (همچون موزه‌های نظامی سعدآباد، عقیف‌آباد شیراز، بندر انزلی و کرمان، موزه‌های ملی، ملک و مقدم تهران) و برخی موزه‌ها و مجموعه‌های خارجی (از جمله موزه‌های ارمیتاژ، بریتانیا، متروپولیتن، مجموعه‌های کاراوانا و کریستی و غیره) نگهداری می‌شوند، مورد پژوهش قرار گرفته است. بررسی و مطالعه این نمونه‌ها در راستای شناخت انواع فرم اجزاء مختلف شمشیرهای دوره قاجار، انواع نقوش، مضامین و فنون به‌کاررفته در تزئین آن‌ها و همچنین بررسی تفاوت میان شمشیرهای جنگی و تشریفاتی دوره مذکور با نگرشی باستان‌شناسانه است تا بتوان طبقه‌بندی مشخصی از شمشیرهای این دوره ارائه داد. جهت دستیابی به تحلیل‌های جامع‌تر در این زمینه، از نقاشی‌ها و عکس‌های برجای‌مانده در بررسی‌های تطبیقی استفاده می‌شود. رویکرد این مقاله تاریخی-توصیفی-تطبیقی است و گردآوری داده‌ها از طریق مطالعه منابع کتابخانه‌ای و بررسی‌های میدانی صورت گرفته است. با توجه به تغییرات زندگی مدرن امروزی و از رونق افتادن هنر شمشیرسازی، بازبینی و دقت در این هنر لازم و ضروری است که همین امر اهمیت پرداختن به این هنرهای تقریباً فراموش‌شده را یادآور می‌سازد.

سلاح‌های سرد در دوره قاجار

با توجه به منابع دوره قاجار، در این دوره از انواع مختلف سلاح‌های سرد از جمله شمشیر، خنجر، کارد، پیش‌قبض، قمه، قداره، تبر، تبرزین، گرز، تیر و کمان، نیزه، کمند، فلاخن، کلنگ و منجنیق در میدان‌های نبرد استفاده می‌شد. سلاح‌های نامبرده را می‌توان به چهار گروه کلی سلاح‌های تیغه‌دار، پرتابی، کوبنده و سلاح‌های قلعه‌گیری (محاصره‌ای) طبقه‌بندی نمود که شمشیر در زمره سلاح‌های تیغه‌دار با خاصیت بُرشی به شمار می‌آید.

شمشیر و مراکز مهم ساخت آن

عمر خیام ساخت شمشیر را به جمشید، پادشاه اسطوره‌ای ایران نسبت می‌دهد (خیام نیشابوری، ۱۳۱۲: ۳۴). شمشیر در دوره‌های مختلف به‌عنوان یک سلاح رزمی سنتی و همچنین جنگ‌افزاری کارآمد و نماد قدرت و پادشاهی مورد توجه بوده است و همواره ارزش خود را در میان انواع ابزارهای جنگی و تشریفاتی تا دوره قاجار حفظ کرده است. دهخدا شمشیر را این‌گونه معرفی کرده است: «شمشیر، حربه آهنین و بلند و خمیده یا مستقیم که سرتاسر آن تا نوک بُرنده و بر آن دسته تعبیه باشد برای به دست گرفتن که آن را قبضه یا مشته گویند» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۴۴۸۷/۱۰). در قرون وسطی، ایران در ساختن تیغه شمشیر از فولاد و آهن از مهم‌ترین مراکز نواحی اسلامی بوده است، اما در قرن ۱۲م مردم از خوبی تیغه و دقت در صنعت صرف‌نظر کرده و در تزئین شمشیرها با سنگ‌های قیمتی اسراف‌کاری نموده و نام هنرمندان معروف را جعل می‌کردند (زکی، ۱۳۶۳: ۲۷۱-۲۷۲؛ احسانی، ۱۳۹۰: ۲۲۲). در دوره قاجار، تمایل زیاد به اشیاء زینتی و بدون مصرف که فقط جنبه نمایشی داشته و تزئین زر و نقره‌نشان، مینیاتورکاری و غیره باعث شد، عملاً تولید مصالح آهنی مهم از جمله تیر و تفنگ، شمشیر، خنجر و کلاه‌خود به‌مرور جنبه زینتی پیدا کنند و با عدم کنترل کیفیت، از نظر کاربردی موقعیت جهانی خود را از دست دادند و از نظر هنری بی‌ارزش و جنبه بازاری پیدا کردند. در نتیجه، کارگاه‌های تولید فلزات رو به اضمحلال رفتند و

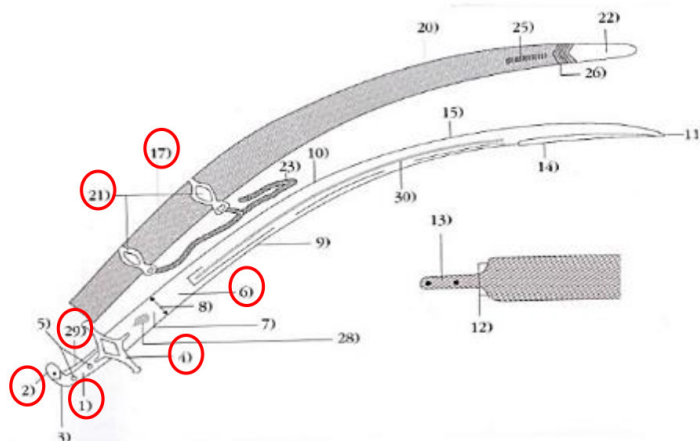
کیفیت فولاد جوهردار کم کم افول پیدا می‌کند (توحیدی، ۱۳۶۴: ۱۷۰-۱۶۹؛ کارآمد، ۱۳۸۷: ۲۹). شاید بتوان مهم‌ترین عامل در جلوگیری از رکود کامل صنعت فولاد را سنت‌های مذهبی ایران به‌ویژه تعزیه به شمار آورد که در آن شماری از سلاح‌ها از جمله شمشیر، کلاه‌خود، سپر، ساعدبند و غیره نقش عمده دارد (آلن، ۱۳۸۱: ۱۵).

در دوره قاجار، کارخانه‌های جبه‌خانه به‌ویژه در شهرهای تهران و اصفهان، به کار ساخت ادوات نظامی از جمله شمشیر مشغول بودند (معطوفی، ۱۳۸۲، ۹۷۸). بهترین سلاح‌ها در اصفهان، خراسان، قزوین، کرمان و شیراز ساخته می‌شد و صنعتگران شیرازی در ساخت شمشیر صاحب شهرت بودند (دالمانی، ۱۳۳۵، ۳۷۷). میرزا حسین‌خان در مورد جماعت شمشیرساز چنین اشاره می‌کند: «این جماعت سابق زیاد بودند و حالا بسیار کم. اوایل این دولت جاوید، مدت شخصی پیدا شده بود شمشیر می‌ساخت به مراتب بهتر از اسد اصفهانی و کارهای هندوستان، چون مشتری و مشوق نداشت دوام هم نکرد. این زمان هم خوب می‌سازند اگر خواهان داشته باشد» (تحویلدار اصفهانی، ۱۳۸۸، ۱۲۸). مشهد نیز از مراکز مهم ساخت تیغه‌های شمشیر بوده است و در این دوره شمشیرهای خراسانی مشهور بودند (اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۲: ۳۳۰، ۳۲۰).

طبقه‌بندی اجزاء مختلف شمشیر

یک شمشیر کلاسیک ایرانی از اجزاء و بخش‌های مختلفی تشکیل شده است که عمدتاً دربرگیرنده: ۱. دسته، ۲. سردسته، ۳. ته شمشیر، ۴. بلچاق، ۵. میله اتصال، ۶. تیغه فولادی، ۷. بدنه، ۸. پهنا، ۹. لبه پشت، ۱۰. لبه رو، ۱۱. نیش، ۱۲. کتف، ۱۳. زبانه شمشیر، ۱۴. یلمان، ۱۵. محل ضربه زدن، ۱۶. جوهر تیغ، ۱۷. غلاف، ۱۸. زاج سفید، ۱۹. قبضه، ۲۰. ساغری، ۲۱. وربند، ۲۲. ته غلاف، ۲۳. بند شمشیر، ۲۴. شمشیرگردان، ۲۵. سیم‌دوزی، ۲۶. ریسمان‌بافی، ۲۷. تزئینات، ۲۸. ترنج، ۲۹. آهنک، ۳۰. ناو می‌شده است (تصویر ۱).

در این پژوهش، ویژگی‌های ۷ بخش اصلی شمشیرهای دوره قاجار یعنی تیغه، بلچاق، دسته، آهنک، کلاهک، غلاف و وربند که در تصویر ۱ با دایره مشخص شده‌اند، مورد بررسی و طبقه‌بندی قرار خواهند گرفت. این هفت بخش به این دلیل انتخاب شده‌اند که بستر نقوش و تزئینات بیشتر هستند و فرم کلی شمشیرها را تشکیل می‌دهند.

تصویر ۱. اجزاء مختلف شمشیر بر روی طرح یک شمشیر کلاسیک ایرانی
 مأخذ: (Moshtagh Khorasani, 2006: 145)

تیغه

تیغه شمشیرهای دوره قاجار را از دو جنبه متفاوت یعنی از لحاظ میزان انحنا و یا از لحاظ شکل و فرم می‌توان طبقه‌بندی نمود. تیغه شمشیرها از نظر میزان انحنا به چهار گروه منحنی، نیمه‌منحنی، تقریباً مستقیم با انحنای کم و مستقیم تقسیم می‌شوند که فرم منحنی و نیمه منحنی در دوره قاجار همچون دوره‌های پیشین از محبوبیت بیشتری برخوردار بوده و رواج بیشتری داشتند. «شمشیر با تیغه نیمه منحنی در دوره قبل از صفویه وجود داشته و در دوره قاجار دوباره رایج گردید» (مرزبان، ۱۳۹۰: ۵۵). تیغه شمشیرها از نظر فرم و شکل نیز به پنج گروه ساده، ناودار، پخ، دوشاخه و کنگره‌دار طبقه‌بندی می‌شوند. صنعتگران ایرانی به تقلید از اسلحه‌سازان عثمانی، مصری، قفقازی و هندی، تیغه شمشیر را ناودار می‌ساختند (دوپنچا، ۱۳۴۵: ۸۹). مشتاق خراسانی به نقل از کوبیلینسکی آورده که برخی سابرهای ایرانی^۱ احتمالاً به منظور سبک کردن تیغه به صورت ناودار و شیاردار ساخته شده‌اند (Moshtagh Khorasani, 2006: 147). بر تیغه شمشیرهای مستقیم، ناو به صورت یک شیار عمیق و یا چند شیار کوتاه در پی یکدیگر در وسط تیغه ایجاد شده است و حتی بین شیارها گاهی نقوش کوچک گیاهی طلاکوبی شده است. این شیارها ممکن است با ورود هوا به داخل بدن دشمن برای تسریع در مرگ وی نیز مرتبط باشند.

در این دوره، شمشیر با تیغه دوشاخه نیز ساخته می‌شد. در رابطه با هویت و ماهیت ذوالفقار آمده است که شمشیر ذوالفقار متعلق به منیه بن حجاج بود که در جنگ بدر، پیامبر(ص) آن را به غنیمت گرفت (طبری، ۱۳۶۳: ۹۹۶/۳). دیگری اشاره کرده است که ذوالفقار متعلق به پیامبر(ص) بود که در جنگ احد آن را به حضرت علی(ع) داد تا به جای شمشیر شکسته‌اش از آن استفاده کند (ابن‌بابویه، ۱۳۸۰: ۴۹). در لغت‌نامه دهخدا ذیل واژه ذوالفقار آمده: «ذوالفقار به معنی صاحب فقرات است و فقره یکی از مهره‌های پشت است که ستون فقرات از آن مرکب است و گفته‌اند که چون بر پشت ذوالفقار خراش‌های پست و هموار بود، از این رو او را ذوالفقار گفته‌اند. اینکه گمان برند که ذوالفقار دارای دو تیغه یا دو زبانه بوده اصلی نیست» (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۱۵۴۱/۸). در قرآن به ذوالفقار اشاره‌ای نشده است و احتمالاً جز ابزار جنگی پیامبر(ص) نبوده است. بعدها بین قرن‌های ۲ و ۵ هجری قمری در روایات و تواریخ بسیار به آن اشاره شده است و به‌عنوان یادگار مقدس پیامبر(ص) و نشانه مشروعیت سیاسی و معنوی در جامعه اسلامی دیده می‌شود. شواهدی وجود ندارد که سابره‌های یک لبه در دوران آغازین اسلامی استفاده شده باشد، بنابراین ذوالفقار باید تیغه‌ای مستقیم دو لبه و احتمالاً شیاردار داشته باشد. برخی شواهد، آن را یک تیغه دو شاخه نشان می‌دهد، درحالی‌که برخی می‌گویند که دندان یا بریدگی داشته است. این نظریه که تیغه دو شاخه بوده است، احتمالاً سوءتفاهم برگرفته از خواب پیامبر(ص) باشد که می‌گوید: روی تیغه شمشیرم یک رخنه (بریدگی یا زخم) دیدم (Alexander, 1999: 157, 169-174).

شمشیر کلمه‌ای کلی و جامع برای اشاره به هر نوع شمشیری اعم از منحنی، مستقیم، یکدم و دو دم است، اما می‌باید بین شمشیر منحنی (خمیده) و مستقیم (راست) تمایز قائل شد. در دوره قاجار، شمشیرهای مستقیم دو لبه نیز ساخته می‌شد. در احسن التواریخ به همراه تیغ و شمشیر صفاتی چون شمشیر سراپا خم، تیغ هلال نمون و تیغ دو رو بیان شده است (ساروی، ۱۳۷۱: ۳۰۵، ۲۷۲، ۱۵۰). در دوره قاجار شمشیرهای ساخت اصفهان، شمشیرهای کج و راست بودند (بنجامین، ۱۳۶۹: ۲۴۱). شمشیر راست، شمشیری با تیغه مستقیم و شمشیر کج، شمشیری با تیغه منحنی است (مدرسی و دیگران، ۱۳۸۰: ۳۶۴). شمشیرهای مستقیم از فولاد یکنواخت با کربن بالا یا از

فولاد بوته‌ای (جوهردار) ساخته می‌شد. معمولاً نوع فولاد از نوع شامی بود و با درجات مختلف به لحاظ کیفیت یا تزئینات پیدا می‌شد (حاجی، ۱۳۸۸: ۸۱). این نوع شمشیرها با داشتن نوک تیغه پهن و تقریباً U شکل، بیشتر مناسب بریدن و شکافتن هستند و برای فرورودن در بدن چندان کاربردی نیستند. در جدول ذیل انواع تیغه‌های شمشیر از لحاظ میزان انحنا و شکل (فرم) بر ۱۱ نمونه از ۵۰ مورد شمشیر بررسی شده در این پژوهش، مشخص شده است. این طبقه‌بندی بر سایر نمونه شمشیرها نیز قابل تعمیم است.

جدول ۱. طبقه‌بندی تیغه از لحاظ میزان انحنا و شکل تیغه. (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	میزان انحنای تیغه	شکل تیغه	تصویر	طرح	منبع
۱	منحنی	ساده			موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۶)
۲	منحنی	ناودار			(مأخذ: URL 1)
۳	منحنی	ناودار و پخ			(مأخذ: URL 2)
۴	نیمه منحنی	کنگره‌دار			(مأخذ: URL 3)
۵	نیمه منحنی	ساده			موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)
۶	نیمه منحنی	ناودار و پخ			(مأخذ: URL 4)
۷	نیمه منحنی	ناودار و دو شاخه			(مأخذ: URL 5)
۸	تقریباً مستقیم با انحنای کم	ناودار			موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)
۹	مستقیم	ساده			موزه مقدم (نگارندگان، ۱۳۹۵)
۱۰	مستقیم	کنگره‌دار			(مأخذ: URL 6)
۱۱	مستقیم	ناودار			(مأخذ: URL 4)

بلچاق

از اجزاء مهم تشکیل‌دهنده شمشیر است و بخشی از تیغه که درون قبضه قرار گرفته را در برمی‌گیرد. با توجه به شمشیرهای بررسی شده، شش نوع بلچاق برای شمشیرهای این دوره قابل تشخیص است که عبارت‌اند از: فرم‌های کروی، قاشقی، مخروطی، منتهی به سر اژدها، دوسویه، رو به پایین. بلچاق منتهی به سر اژدها معمولاً در بین شمشیرهای مستقیم این دوره دیده می‌شود. شاید یکی از دلایل این امر، جنبه آیینی و نمادین این‌گونه شمشیرها باشد و نقش اژدها نیز یکی از نقوش نمادین در ادبیات حماسی ایرانی است. نمی‌توان این نوع بلچاق را تنها مختص به نوع خاصی از شمشیرها دانست، اما در بین شمشیرهای مستقیم بیشتر دیده می‌شوند.

جدول ۲. انواع فرم بلچاق. (مأخذ: نگارندگان)

انواع بلچاق‌ها						ردیف
فرم	کروی	قاشقی	منتهی به سر اژدها	مخروطی	دوسویه	رو به پایین
تصویر						
طرح						
منبع تصویر	موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)	(مأخذ: URL 7)	(مأخذ: URL 4)	موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)	موزه نظامی کرمان (نگارندگان، ۱۳۹۵)	موزه مقدم تهران (نگارندگان، ۱۳۹۵)

دسته

دسته یا قبضه که به آن مشته هم گفته می‌شود قسمتی از شمشیر است که زبانه تیغه را در برگرفته و موجب استحکام بیشتر آن می‌شود. دسته‌ها تنوع چندانی نداشته و شکل منحنی با انتهای خمیده نوع قالب دسته شمشیرهای این دوره است. انتهای دسته منحنی با زاویه‌ای ۹۰ درجه به سمت داخل کشیده شده و به سردسته یا کلاهک ختم می‌شود (تصویر ۲). دسته شمشیرهای مستقیم اغلب فرم خاصی دارند که به صورت مستقیم و در راستای تیغه بوده و در انتها به فرم تقریباً مثلثی ختم می‌شوند (تصویر ۳).

تصویر ۳. دسته مستقیم شمشیر با انتهای مثلثی، خانه مقدم تهران (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵)

تصویر ۲. دسته منحنی شمشیر با انتهای خمیده، موزه نظامی بندر انزلی (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶)

جنس دسته‌ها معمولاً از عاج، شاخ سیاه، شاخ گوزن، طلا یا فولاد است که به وسیله میخ یا ماده سفیدرنگی به آهنک محکم شده‌اند. با توجه به بررسی‌های انجام شده، دسته‌هایی از عاج، فولاد و شاخ سیاه متداول‌تر بوده‌اند. در برخی نمونه‌ها جهت استحکام دسته، مفتول‌هایی، معمولاً از جنس نقره، دور آن پیچیده‌اند تا دسته به راحتی از آهنک جدا نشده و متلاشی نگردد.

آهنک

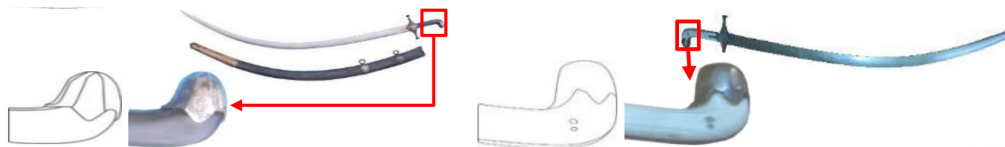
فضای خالی بین دو قطعه استخوانی قبضه را قطعه‌ای مستطیلی شکل به نام آهنک پر می‌کند که اغلب ساده و گاه با انواع نقوش تزیینی مزین می‌شد (تصویر ۴).

تصویر ۴. آهنک ساده، موزه نظامی بندر انزلی (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶)

کلاهک

معمولاً شمشیرهای ایرانی سردسته‌ای دارند که در زاویه ۹۰ درجه نسبت به دسته قرار گرفته و به وسیله پرچ یا ماده سفیدرنگی به دسته متصل شده‌اند. سردسته یا کلاهک، به صورت مدور یا چندوجهی بوده و قسمت انتهایی قبضه را در برمی‌گیرد و مانع از هم پاشیدگی قبضه می‌شود. سردسته‌ها اغلب از فولاد ساخته شده‌اند (تصاویر ۵ و ۶).

تصویر ۶. کلاهک چندوجهی (مأخذ: URL 4)

تصویر ۵. کلاهک مدور، موزه نظامی شیراز (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵)

غلاف

غلاف، پوشش و نیام شمشیر است که تیغه آن را در برمی‌گیرد. غلاف شمشیرهای ایرانی معمولاً از دو تکه (لته) چوب ساخته شده و با سه‌تکه پارچه یا چرم (چرم ساغری Shagreen) پوشیده شده است و در پشت غلاف، دو لبه آن‌ها با سیم یا حلقه‌های ریز به هم دوخته می‌شدند (سیم‌دوزی). این قطعات، بین بست‌های فلزی که اغلب دو تا بودند، قرار می‌گرفتند. جهت استحکام غلاف، در انتهای آن ته غلاف قرار می‌گرفت که ساده یا بسیار مزین بود، اما تعداد زیادی از شمشیرهای ایرانی ته غلاف ندارند و به جای آن، دو ریسمان قرار گرفته (ریسمان‌بافی) و گاهی به جای ریسمان از بست فلزی استفاده می‌شد (تصویر ۷). ساغری، از پوست کفل اسب، استر، خر، گورخر و الاغ و به صورت سطحی ناهموار ساخته شده است و به کیمخت شهرت دارد (دهخدا، ۱۳۷۷: ۱۳۳۱۳/۹).

تصویر ۷. غلاف چوبی شمشیر با روکش چرم ساغری، موزه نظامی بندر انزلی (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶)

وربند

بر روی غلاف شمشیرهای ایرانی اغلب دو وربند یا بست تعبیه شده است که معمولاً از فولاد ساده یا آبدیده و گاه از طلا ساخته شده و اغلب به فرم بیضی یا بادامی شکل با حلقه‌ای جهت عبور تسمه و آویزان کردن آن به کمر بند هستند. حلقه این وربندها در برخی نمونه‌ها دارای لوب‌های تزئینی بوده و حتی مشبک‌کاری نیز شده‌اند (تصویر ۸) (شکل ۱). نوع دیگری از وربندها، به صورت حلقه‌ای منحنی دور غلاف قرار گرفته است که بسیار شبیه به وربند غلاف قمه و قداره‌های این دوره است (تصویر ۹) (شکل ۲). با توجه به نمونه‌های موجود، وربند بادامی شکل متداول‌تر از نوع حلقه‌ای بوده است.

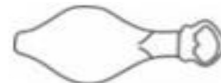
تصویر ۹. شمشیر غلاف‌دار با وربند حلقه‌ای
(مأخذ: URL 4)

تصویر ۸. غلاف شمشیر با وربند بادامی‌شکل، موزه نظامی
بندر انزلی (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۶)

شکل ۲. طرح وربند بادامی‌شکل (مأخذ: نگارندگان)

شکل ۱. طرح وربند بادامی‌شکل (مأخذ: نگارندگان)

انواع نقوش، مضامین و فنون تزئینی شمشیرها نقوش تزئینی و مضامین آن‌ها

از اواخر دوره صفوی، صنعتگران به تزئینات و ظاهرسازی سلاح نسبت به کیفیت فولاد مصرفی در ساخت سلاح، بیشتر توجه داشتند که اوج این روند، در دوره قاجار اتفاق افتاد. نقوش تزئینی شمشیرهای این دوره را می‌توان به سه گروه طبقه‌بندی نمود که به ترتیب اهمیت عبارت‌اند از: ۱. نقوش کتیبه‌ای، ۲. نقوش گیاهی-هندسی و ۳. نقوش انسانی-جانوری. جهت اجرای نقوش مذکور، فنون طلاکوبی، کوفت‌گری، قلم‌زنی، آب‌کاری، حکاکی، مرصع‌کاری و میناکاری به کار گرفته شده‌اند. در طلاکوبی، ابتدا سطح کار را با تیغه خش‌اندازی، خراش داده و مفتول طلا را با چکش مخصوص در جایی که طرح مشخص شده، می‌کوبند و سپس با سنگ یشم، سطح طلاکوبی شده را برای استحکام نقش و براق شدن، صیقل می‌دهند (شریف‌زاده، ۱۳۸۶: ۹). این روش، اغلب برای کتیبه‌ها کاربرد داشته است. در کوفت‌گری یا تذهیب، ابتدا نقش را بر سطح مشخص و قسمت‌هایی که باید طلاکوب شود را با قلم‌هایی خراش داده و زبر می‌کنند، سپس ورقه‌های نازک طلا را در آن قسمت‌ها می‌کوبند. در این روش، نقوش سطحی بوده و دوام چندانی ندارند. کوفت‌گری اغلب برای ایجاد نقوش گیاهی-هندسی بر روی بلچاق، وربند و کلاهک مورد استفاده بوده است. دو روش قلم‌زنی و حکاکی، معمولاً در نقوش کتیبه‌ای، گیاهی-هندسی و یا نقوش انسانی-جانوری استفاده شده است. در فن قلم‌زنی بعد از قیرگذاری، ابتدا طرح را روی کاغذ کشیده و سپس تمامی نقاطی که باید فرورفته یا برجسته شود را فرم می‌دهند، سپس نقاط مزبور طرح را با قلم سنبه سوراخ می‌کنند، سپس نقشه را روی سطح فلز می‌گذارند و با پودر زغال روی نقشه منتقل می‌شود و سپس هنرمند با شیوه‌ای که در نظر دارد، به کار فلز می‌پردازد (فاطمی، ۱۳۷۸: ۹، ۸). برای جلوه بیشتر برجستگی‌ها، هنرمند سطح نقوش را با دوده سیاه یا گوگرد پوشانده و سپس سطح را صیقل داده و بدین ترتیب پس‌زمینه تیره و نقوش براق به نظر می‌رسند؛ کاری که اغلب روی ظروف نقره صورت می‌گیرد و وولف به آن اشاره کرده است (وولف، ۱۳۷۲: ۳۳). در حکاکی، نقوش به وسیله ابزار مخصوص، از سطح فلز برداشته می‌شود و با این خراش‌ها نقوش مشخص می‌شوند. هنرمندان گاه جهت جلوه بیشتر، سطح را به وسیله دوده سیاه می‌کنند که محل حکاکی را به خوبی نشان دهند (سید صدر، ۱۳۸۶: ۱۳۵). حکاکی اغلب برای نقوش کتیبه‌ای و هندسی روی تیغه‌ها و نقوش گیاهی-هندسی روی بلچاق استفاده می‌شد.

روش جدیدی به نام آب‌کاری که به آن حکاکی اسیدی، تیزاب اسیدی و تیزابی هم گفته می‌شود،

روش نقش‌اندازی بر پایه فلز فولاد، بر اساس قابلیت خوردگی آن به وسیله اسید است که در فلزکاری به آن فرآیند اچ کردن می‌گویند. بدین ترتیب که نقوش موردنظر را بر روی بدنه شیء نقش‌اندازی کرده و زمینه و فضایی که نباید توسط اسید خورده بشوند، با لایه‌ای از قلع پوشانده شده و شیء در اسید قرار می‌گیرد. قلع در این فرآیند سالم باقی می‌ماند و پس از خوردگی کامل و ایجاد خراش یا شکاف موردنظر در فولاد، شیء از اسید خارج‌شده و قلع از سطح آن زدوده می‌شود (تویسرکانی، ۱۳۷۹: ۶۰۰-۵۹۹، ۵۷۶). این روش، جهت ایجاد نقوش متراکم، چه نقوش گیاهی، انسانی و جانوری؛ و چه نقوش کتیبه‌ای، بر تیغه‌ها استفاده شده است.

میناکاری از هنرهای ظریف و بسیار زیباست که در دوره قاجار بیشتر بر زمینه‌های طلا و نقره و با عاج، یشم، یاقوت، لعل و زمرد تزئین می‌شد. میناهای این دوران که در زمره اولین میناهای ایرانی امضادار به شمار می‌روند که با رنگ‌آمیزی زیبای آبی، سبز، صورتی و قهوه‌ای بر روی شمشیر و اشیاء دیگر استفاده می‌شد (اسلامی و رهنمون، ۱۳۹۱: ۱۳-۱۲). این شیوه، برای ایجاد نقوش انسانی و گیاهی شمشیرها به‌کاررفته است و از لعاب‌های مینا روی بلچاق، وربند، غلاف و ته غلاف شمشیرهای ویژه‌ای که با انواع سنگ‌های گران‌بها مرصع گردیده‌اند، استفاده شده است. این فن نیاز به دقت و صرف هزینه بسیار دارد و بالطبع بیشتر در تزئین سلاح‌های گران‌قیمت پادشاهان و صاحب‌منصبان دیده می‌شوند.

نقوش کتیبه‌ای

این نقوش از مهم‌ترین نقوش تزئینی در فلزکاری دوران اسلامی به شمار می‌آیند زیرا علاوه بر جنبه زیبایی‌شناختی، در نگارش مضامین به کار گرفته‌شده در این نقوش، بیانگر اوضاع اجتماعی، فرهنگی و مذهبی زمان ساخت اثر بوده و به همین دلیل برای تاریخ‌گذاری آثار، حائز اهمیت بسیاری هستند. با توجه به نمونه‌های بررسی‌شده، نقوش کتیبه‌ای شامل آیات قرآنی، عبارات و دعاهایی به زبان عربی، عبارات و اشعار فارسی، بدوح، نام پادشاهان و شمشیرسازان و در موارد کمی سال ساخت هستند که اغلب مضامین مذهبی، دعایی و تعویذی و بالاخره ادبی دارند و با خطوطی همچون نسخ، ثلث و یا نستعلیق نگاشته شده‌اند.

آیات قرآنی شامل سوره اخلاص (توحید) به صورت کامل یا بخش‌هایی از آن با تأکید بر یگانگی خداوند است، آیه ۱۳ سوره الصاف که به فتح و پیروزی مسلمانان در ایمان به خدای یگانه اشاره دارد. این آیه جزء پرکاربردترین کتیبه‌های تزئینی مذهبی بر سلاح‌های این دوره به شمار می‌آید که بر بلچاق‌ها یا تیغه شمشیرها استفاده شده است. این آیات با بخشی از آیه ۶۴ سوره یوسف «فَاللَّهُ خَيْرٌ حَافِظًا وَهُوَ أَرْحَمُ الرَّاحِمِينَ» بر تیغه شمشیری در موزه ارمیتاژ دیده می‌شوند. شمشیر موزه ملی در پهنای تیغه و نزدیک بلچاق، ادعیه‌ای مذهبی همراه با آیات قرآنی همچون آیه ۳ و ۴ سوره اخلاص، بخشی از آیه ۲۶ آل عمران به خط نسخ حکاکی شده است و روی دیگر تیغه، آیه ۱ سوره فتح آمده است. برخی دعاها و عبارات عربی مانند «ماشالله، لا حول و لا قوة الا بالله العلی العظيم، الرحمن» با مضمونی مذهبی-تعویذی و به زبان عربی بر تیغه شمشیر نوشته شده است. مجلسی در فواید این ذکر آورده: «درمان بیماری و سوسه شیطانی، از طریق توجه داشتن به ضد اوست و ذکر خدا و بودن در یاد اوست که با هرگونه فکر ابلیسی و دسائس شیطانی ضدیت و تناقض دارد و پناه بردن به او و بریدن از تمام نیروها و قدرت‌ها، انسان را در این راه موفق می‌گرداند» (مجلسی، ۱۳۶۳: ۴۲/۲). بر تیغه‌ای، بخشی از آیه ۵۶ سوره هود «تَوَكَّلْ عَلَى اللَّهِ» و بخشی از دعای نادعلی

«یا قاهر العُدُو، یا والی الوَلی، یا مَظْهَر العَجَابِ، یا مُرْتَضی علی» و همچنین عبارت «یا صاحب الزمان» طلاکوبی شده است. از این دعا بر وربندها بیشتر استفاده شده است. آیه مقدس «بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ» بر بلچاق‌هایی که روی دیگر آن آیه ۱۳ الصّف نگاشته شده است، وجود دارد. اسماء مقدس خداوند مثل «یا حَنان» و «یا مَنان» در فضای کوچک کلاهک و آهنک ایجاد شده‌اند و در مواردی هم اسماء «یا کریم» و «یا رحیم» در تزئین بلچاق و وربند دیده می‌شوند.

نمادهای مذهبی در اشکال مختلف، تصاویر، علائم طلسمی، مذهبی، کلمات و عبارات دارای مفاهیم خاصی هستند. «لا فَتَى الاّ علی، لا سَیْف الاّ ذوالفقار» عبارتی عربی با مضمون مذهبی-تعویذی، در تزئین سلاح‌های اسلامی مکرر استفاده شده است و بر تیغه شمشیر قاجاری در موزه ملی ایران هم دیده می‌شود. پس از وفات پیامبر(ص)، شمشیر ذوالفقار مقام افسانه‌ای یافته و مالکیت آن قدرت اخروی و دنیوی بر حق را عطا می‌کند. تمثال‌های آن، نماد پیروزی اسلام و ابزاری چون طلسم‌های قدرتمند هستند» (Larocca, 1996, 35). از اشعار و عبارات‌های فارسی به خط نستعلیق و مضمون ادبی و گاه تعویذی در تزئین شمشیرها نیز استفاده شده است. عبارت «صاحب ذوالفقار، خان پیروز جنگ» و «فرزند رشید ذوالفقار است، این تیغ، خوارچی شکار است» بر رو و پشت تیغه شمشیر موزه ملی و یا عبارت «از این تیغ کج کار ملک راست باشد، بامداد ملک در شکار است» به خط نستعلیق در دو روی بلچاق شمشیری در موزه نظامی بندر انزلی از این دسته کتیبه‌ها هستند. شعر «این چهره که در تراز شاهنشاه است / تمثال یکی چاکر کارگاه است / تا آب بقا بنوشد از کام ملک / افتاده به پای شاه، عبدالله است» بر غلاف شمشیر جهانگشا نمونه نادر استفاده از کتیبه در تزئین غلاف در این دوره است. در یک نمونه نام «شاه رضا» بر روی تیغه طلاکوبی شده است که احتمالاً اشاره به امام هشتم شیعیان دارد. دعاها و کتیبه‌هایی که به فرشتگان، حضرت محمد(ص)، حضرت علی(ع) و خانواده پیامبر(ص) و قدیسین ارجاع شده، تأثیر شفاعت را برای درخواست‌کننده در بر دارند. سازنده و حمل‌کننده سلاح می‌خواهد تا اعتمادش به خدا را با کلمات مذهبی یا تضرع به پیام‌رسانان یا وفاداران بر حق او اثبات کند (Arun and Moshtagh Khorasani, 2011: 133).

بدوح، از مهم‌ترین نمادهای طلسمی نوشتاری به شمار می‌رود که تنها بر تیغه شمشیرها مورد استفاده بود و در تزئین دیگر اجزای شمشیر کاربردی نداشته است. «ایرانی‌ها این طلسم را باعث خوشی و سعادت می‌دانستند» (دوپنچا، ۱۳۴۵: ۹۰). مشتاق خراسانی آورده است که «بدوح نام یک جن یا فرشته‌ای است که می‌تواند کارهای معجزه‌آسایی انجام دهد. با حرف یا عدد در علوم رمزی نوشته شده است؛ یک طلسم رمزی است. اعتقادات خاصی در مورد این نشانه وجود دارد؛ مثلاً، یک مسافر اگر این نشانه را همراه داشته باشد، بدون خستگی قادر به گذراندن شب و روز بوده و یا زن باردار بدون ترس از سقط‌جنین، قادر به زایمان باشد» (مأخذ: URL 6). برخی معتقدند، بدوح نام یک شخص قدیمی عرب است که با تقوایش برکت خدا را به دست آورده و همواره موفق بوده است (Egerton, 1896: 53). بدوح یا به صورت حروف یا به صورت اعداد نوشته می‌شد؛ شامل اعداد زوج ۲، ۴، ۶، ۸ یا ۸، ۶، ۴، ۲ است که این اعداد مطابق با حروف ب، د، ح از حروف جمل (ابجد) است (Arun and Moshtagh Khorasani, 2011, 150-152).

نام پادشاهان و شمشیرسازان از مهم‌ترین کتیبه‌های تزئینی و دارای ارزش تاریخ‌گذاری هستند که درون ترنج و شمشه هندسی و به خط نستعلیق بر تیغه شمشیرها نقش بسته‌اند. گاه به جای نام پادشاه، عناوین «السلطان و الخاقان، الخاقان و الخاقان» بر کل سطح تیغه به خط ثلث آمده است. آوردن سال ساخت شمشیر بر روی تیغه‌ها در موارد بسیار کمی و اغلب بر سلاح متعلق به پادشاه

آمده است. با توجه به نام شمشیرسازان روی تیغه‌ها، میر رضا، ملاصادق و محب‌علی اصفهانی، استاد حاجی محمد، محمد صالح و عتبا اسفلی از مهم‌ترین شمشیرسازان دوره قاجار بوده‌اند. در این دوره گاه از تیغه‌های دوره صفوی مجدداً استفاده می‌شد و یا نام اسدالله اصفهانی که بر روی شمشیرهای صفوی به‌عنوان نشانی از کیفیت کارگاه، استفاده‌شده را بر تیغه‌ها جعل می‌کردند (جدول ۳).

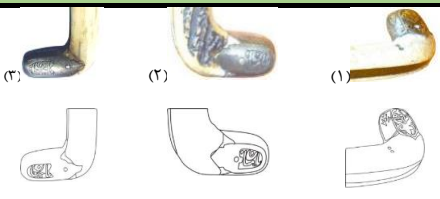

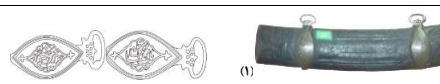

جدول ۳. انواع نقوش کتیبه‌ای به‌کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	نوع نقوش کتیبه‌ای	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۱	آیات قرآنی	مذهبی - تعویذی	طلاکوبی قلم‌زنی حکاکی	 (۱) (۲)	۱. (مأخذ: URL 8) ۲. موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵)
	آیات قرآنی	مذهبی - تعویذی	قلم‌زنی کوفت‌گری	 (۳) (۴)	۳. (مأخذ: URL 9) ۴. (Moshtagh Khorasani, 2006, 545)
	ادعیه	مذهبی - تعویذی	طلاکوبی		(Moshtagh Khorasani, 2013, 11)
	عبارت عربی	مذهبی - تعویذی	قلم‌زنی حکاکی		(Moshtagh Khorasani, 2006, 545)
	عبارت فارسی	ادبی - مذهبی - تعویذی	طلاکوبی قلم‌زنی	 (۲) (۱)	۱. (مأخذ: URL 1) ۲. موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵)
	شعر فارسی	ادبی	طلاکوبی		موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)
	بدوح	مذهبی - تعویذی	طلاکوبی حکاکی	 (۱) (۲)	۱. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۲. (MoshtaghKhorasani, 2006, 538)
	نام و القاب پادشاه	-	طلاکوبی آب‌کاری	 (۱) (۲) (۴) (۳) (۶) (۵)	۱. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۲. (Moshtagh Khorasani, 2006, 556) ۳. (Moshtagh Khorasani, 2006, 531) ۴. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۵. (مأخذ: URL 4) ۶. (مأخذ: URL 4)

ادامه جدول ۳. انواع نقوش کتیبه‌ای به‌کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	انواع نقوش کتیبه‌ای	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۲	بنجاق	نام سازنده -	طلاکوبی قلم‌زنی آب‌کاری		۱. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۲. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۳. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶) ۴. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۵. (مأخذ: URL 4) ۶. (مأخذ: URL 4) ۷. (مأخذ: URL 10) ۸. (مأخذ: URL 4)
		ساخت -			(Moshtagh Khorasani, 2006, 538)
۳	آهنگ	آیات قرآنی مذهبی - تعویذی	قلم‌زنی		۱. (مأخذ: URL 4) ۲. (مأخذ: URL 4) ۳. (مأخذ: URL 9) ۴. (Moshtagh Khorasani, 2006, 531)
		عبارت عربی مذهبی - تعویذی	طلاکوبی		۱. (مأخذ: URL 2)
		عبارت فارسی ادبی	قلم‌زنی		۱. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶) ۲. (Moshtagh Khorasani, 2006, 523)
۳	آیات قرآنی مذهبی - تعویذی	طلاکوبی		۱. (Moshtagh Khorasani, 2013, 533) ۲. (Moshtagh Khorasani, 2006, 533)	
		قلم‌زنی			

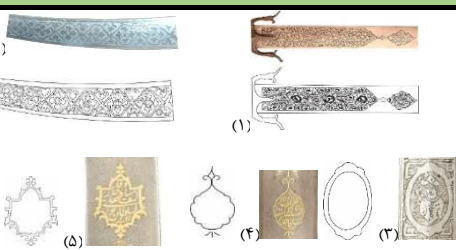
ادامه جدول ۳. انواع نقوش کتیبه‌ای به‌کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	انواع نقوش کتیبه‌ای	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۴	کلاهک	عبارت عربی - مذهبی - تعویذی	طلاکوبی - قلم‌زنی		۱. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۲. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶) ۳. (مأخذ: URL 4)
۵	غلاف	شعر فارسی	ادبی		۱. (توکلی بزرگ، ۱۳۸۰، ۱۱۵)
۶	وربند	آیات قرآنی	مذهبی - تعویذی		۱. (Moshtagh Khorasani, 2006, 531)
		ادعیه	مذهبی - تعویذی		۱. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶)
		عبارت عربی	مذهبی - تعویذی		۱. (مأخذ: URL 2)

نقوش گیاهی-هندسی

این نقوش به‌صورت گل و برگ، اسلیمی‌های پیچان، ترنج‌های هندسی، خطوط صاف یا زیگزگی، از دیگر نقوش مزین‌کننده شمشیرهای این دوره هستند. نقوش گیاهی اغلب بر تیغه شمشیرهای مستقیم و در موارد کمی بر تیغه‌های انحنادار به‌کاررفته‌اند، اما ترنج‌ها و اشکال هندسی پرکاربرد هستند و به‌صورت ترکیبی با سایر نقوش به کار می‌روند. نقوش گیاهی و اسلیمی بیشترین کاربرد را در تزئین سطح بلچاق، وربند، آهنگ، کلاهک، غلاف و ته غلاف داشته‌اند. دسته‌ها عموماً تزئینی نداشته و در مواردی که دسته از فولاد ساخته‌شده، نقوش گیاهی-هندسی مختصر و در موارد نادر نقوش انسانی به‌کاررفته است (جدول ۴).

جدول ۴. انواع نقوش گیاهی و هندسی به‌کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	انواع نقوش گیاهی و هندسی	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۱	تیغه	اسلیمی گل و برگ برگ شبدری کادر هندسی ترنج	قلم‌زنی طلاکوبی آب‌کاری		۱. (مأخذ: URL 4) ۲. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶) ۳. (مأخذ: URL 11) ۴. (مأخذ: URL 8)

ادامه جدول ۴. انواع نقوش گیاهی و هندسی به‌کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	جزء	انواع نقوش گیاهی و هندسی	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۲	بله‌چاق	اسلیمی گل و برگ خطوط زیگزاگی ترنج	بزمی	قلم‌زنی طلاکوبی کوفت‌گری	 <p>(۱) (۲) (۳) (۴) (۵) (۶)</p>	<p>۱. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۲. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۳. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۴. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۵. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۶. (مأخذ: URL 4)</p>
۳	دسته	گل و برگ خطوط زیگزاگی	بزمی	منبت‌کاری مرصع‌کاری ملیله‌کاری قلم‌زنی کوفت‌گری	 <p>(۱) (۲) (۳) (۴)</p>	<p>۱. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۲. (مین و تشینگام، ۱۳۵۵، ۸۲)</p> <p>۳. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۴. (مأخذ: URL 4)</p>
۴	آهنک	گل و برگ اسلیمی اشکال هندسی	بزمی	طلاکوبی قلم‌زنی کوفت‌گری ملیله‌کاری	 <p>(۱) (۲) (۳) (۴)</p>	<p>۱. موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۲. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶)</p> <p>۳. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۴. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p>
۵	کلاهک	گل و برگ ترنج	بزمی	طلاکوبی قلم‌زنی حکاکی مرصع‌کاری	 <p>(۱) (۲) (۳)</p>	<p>۱. موزه نظامی بندر انزلی (نگارندگان، ۱۳۹۶)</p> <p>۲. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۳. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۴. (مأخذ: URL 8)</p>
۶	غلاف	گل و برگ کادر	بزمی	طلاکوبی حکاکی ملیله‌کاری مرصع‌کاری	 <p>(۱) (۲) (۳) (۴)</p>	<p>۱. (نسخه‌ی الکترونیکی کاتالوگ موزه جواهرات ملی، ۱۳۸۷)</p> <p>۲. موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۳. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۴. (مأخذ: URL 8)</p>
۷	ورنبد	گل و برگ خطوط زیگزاگی ترنج	بزمی	طلاکوبی ملیله‌کاری مرصع‌کاری	 <p>(۱) (۲) (۳) (۴)</p>	<p>۱. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۲. (مأخذ: URL 4)</p> <p>۳. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵)</p> <p>۴. (مأخذ: URL 8)</p>

ادامه جدول ۴. انواع نقوش گیاهی و هندسی به کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	جزء	انواع نقوش گیاهی و هندسی	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۷	وربند	گل و برگ خطوط زیگزاگی ترنج	بزمی	طلاکوبی ملیله کاری مرصع کاری کوفت‌گری		۱. (مأخذ: URL 4) ۲. (مأخذ: URL 4) ۳. موزه نظامی شیراز (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۴. (مأخذ: URL 8) ۵. (مأخذ: URL 4) ۶. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)

نقوش انسانی و جانوری

نقوش انسانی به صورت پیکره و نیم‌تنه انسان و در موارد نادر بر روی تیغه یا غلاف و بیشتر در تزئین بلچاق و وربندها به کار رفته است. نقوش جانوری نیز شامل صحنه‌های دربرگیرنده جانوران واقعی مانند شیر و خورشید، حمله شیر به گوزن، پرنده، گوزن، مار و گاه به شکل جانوران و موجودات اساطیری همچون سر دیو و با مضامین بزمی و اساطیری-نمادین و یک مورد نقوش جانوران در پی یکدیگر با مضمون بزمی (شکار) دیده می‌شود. در موارد نادر در تزئین تیغه و معمولاً در تزئین بلچاق، وربند و گاه کلاهک شمشیرها دیده می‌شوند (جدول ۵). در اکثر موارد بلچاق و وربند دارای نقوش مشابه و یکسانی هستند که این هماهنگی بر زیبایی سلاح می‌افزاید.

جدول ۵. انواع نقوش انسانی و جانوری به کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

ردیف	جزء	انواع نقوش انسانی و جانوری	مضامین	فنون	تصاویر	منابع
۱	تیغه	پرتره‌ی انسان شمایل جانوران	بزمی اساطیری-نمادین	طلاکوبی قلم‌زنی آب کاری		۱. (مأخذ: URL 4) ۲. (مأخذ: URL 11) ۳. Moshtagh Khorasani, 2006, p. ۵۳ ۴. (مأخذ: URL 4) ۵. موزه نظامی سعدآباد (نگارندگان، ۱۳۹۵)

ادامه جدول ۵. انواع نقوش انسانی و جانوری به‌کاررفته در تزئین بخش‌های مختلف (مأخذ: نگارندگان)

منابع	تصاویر	فنون	مضامین	انواع نقوش انسانی و جانوری	اجزاء	ردیف
۱. موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۲. (مأخذ: URL 4) ۳. (مین و تشینگام، ۱۳۵۵، ۶۹) ۴. (مأخذ: URL 4)		طلاکوبی قلم‌زنی میناکاری	بزمی اساطیری- نمادین	پرتره‌ی انسان شمایل جانوران	بلچاق	۲
(مأخذ: URL 4)		قلم‌زنی	بزمی	پرتره‌ی انسان	دسته	۳
موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵)		طلاکوبی	بزمی	شمایل جانوران	کلاهک	۴
توکلی بزرگ، ۱۳۸۰، ۱۱۵		میناکاری	بزمی	پرتره‌ی انسان	غلاف	۵
۱. (مأخذ: URL 8) ۲. موزه ملی ایران (نگارندگان، ۱۳۹۵) ۳. (مأخذ: URL 4) ۴. (مین و تشینگام، ۱۳۵۵، ۶۹)		طلاکوبی قلم‌زنی میناکاری	بزمی اساطیری- نمادین	پرتره‌ی انسان شمایل جانوران	وربند	۶

انواع کاربری شمشیر

در منابع تاریخی قاجار، به استفاده از شمشیر به‌عنوان سلاحی کاربردی در جنگ و شکار و همچنین توسط کاروانیان و کشاورزان برای دفاع از خود در مقابل حملات راهزنان اشاره شده است (مفتون دنبلی، ۱۳۵۱: ۳۰۳؛ آصف، ۱۳۵۲: ۴۵۷؛ هدایت، ۱۳۷۳: ۲۹۵؛ اعتمادالسلطنه، ۱۳۶۷: ۱۳۹۱؛ هدایت، ۱۳۳۹: ۳۹۵؛ بارنز، ۱۳۶۶: ۵۳-۵۴؛ دروویل، ۱۳۶۷: ۲۵۹). با توجه به نقاشی‌های دوره قاجار، تیغه‌های انحنادار در جنگ و شکار کاربردی‌تر از نوع مستقیم بودند، اما اشکال مختلف تیغه‌های انحنادار مثل تیغه‌های کنگره‌دار و پخ در نقاشی و دیگر داده‌ها بازتابی نداشتند و چون در نقاشی‌ها چندان به جزئیات سلاح‌ها توجهی نشده، ناودار بودن یا نبودن شمشیر را نمی‌توان شناسایی کرد (تصویر ۱۰). شمشیر با تیغه دو شاخه فقط در نقاشی‌های مربوط به پیامبر(ص) و امام علی(ع) دیده می‌شود (تصویر ۱۱). نمونه شمشیرهای مستقیم این دوره نیز در نقاشی‌های درباری و نگاره‌های مربوط به جنگ دیده نمی‌شود، در برخی نقوش قهوه‌خانه‌ای مربوط به داستان‌های شاهنامه، این

نوع شمشیر دیده می‌شود و احتمالاً بیشتر جنبه نمادین داشته‌اند (تصویر ۱۲). تعزیه در دوره قاجار به اوج بالندگی رسید و دوران ناصرالدین‌شاه، عصر طلایی تعزیه‌خوانی و تجمل‌گرایی در برپایی مراسم است (اسکندرزاد و خاکی، ۱۳۹۴: ۱۱۶-۱۱۵). این گرایش‌ها و تمایلات پادشاهان، باعث ادامه ساخت و استفاده از برخی سلاح‌های سرد شد و آن‌ها را از اضمحلال و فراموشی کامل دور نمود و باعث شد استفاده از سلاح‌های سرد در مراسم‌های آیینی تعزیه‌خوانی ادامه یابد که این رسوم تا امروز هم ادامه داشته است (تصویر ۱۳).

تصویر ۱۲. شمشیر مستقیم در نقاشی قهوه‌خانه‌ای از داستان مرگ سیاوش (مأخذ: سیف، ۱۳۶۹: ۱۵۱)

تصویر ۱۱. شمشیر با تیغه دوشاخه در نقاشی پشت شیشه از پیامبر (مأخذ: URL12)

تصویر ۱۰. شمشیر با تیغه‌های انحنادار در نقاشی جنگ بهرام گور با خاقان چین (مأخذ: URL12)

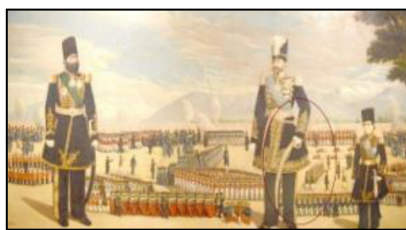

تصویر ۱۳. کاربرد شمشیر در تعزیه‌خوانی بر اساس عکس دوره قاجار (مأخذ: مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی، ۱۳۸۲، ۱۴۰)

علاوه بر این، شمشیر مرصع جزء هدایای سلطنتی بود و از طرف پادشاه در برابر خدمات ارزشمند به صاحب‌منصبان و شاهزادگان اعطا می‌شد. سپهر نوشته است: «از جمله امتیازات دولتی، شمشیر مرصع است که دسته شمشیر را از طلای مرصع به جواهر ساخته‌اند؛ درجات دارد و برحسب شئون داده می‌شود» (سپهر، ۱۳۶۸: ۲۹۷). شمشیر جهانگشای نادری، شمشیر مرصع فتحعلی‌شاه و شمشیر شاهی ناصرالدین‌شاه، سه شمشیر تشریفاتی و مختص مقام پادشاهی در این دوره بودند که اکنون در موزه جواهرات ملی ایران نگهداری می‌شوند. این شمشیرها با فنون ملیله‌کاری، میناکاری و ترصیع تخمه جواهرات گران‌بها آراسته و پوشیده شده‌اند. میزان اهمیت این شمشیرها نزد پادشاهان این دوره، از مدارک باستان‌شناختی به‌جامانده از جمله نقاشی‌ها و عکس‌ها استنباط می‌شود (تصاویر ۱۵-۲۲).

تصویر ۱۶. شمشیر جهانگشا در دست محمدشاه در یک نقاشی (مأخذ: URL13)

تصویر ۱۵. شمشیر جهانگشا در دست ناصرالدین‌شاه، تابلوی رنگ و روغن، موزه ملی ملک (مأخذ: نگارندگان، ۱۳۹۵)

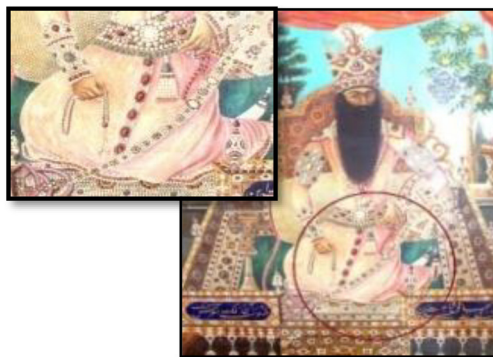
تصویر ۱۴. شمشیر جهانگشا در دست محمدشاه در یک نقاشی (مأخذ: URL13)

تصویر ۱۷. شمشیر جهانگشا (مأخذ: توکلی بزّان، ۱۳۸۰: ۱۱۵)

تصاویر ۱۹ و ۲۰. شمشیر تشریفاتی فتحعلی شاه در یک نقاشی پشت شیشه (مأخذ: آرشیو موزه گلستان)

تصویر ۱۸. شمشیر تشریفاتی فتحعلی شاه در یک نقاشی پشت شیشه (مأخذ: آرشیو موزه گلستان)

نتیجه‌گیری

با توجه به بررسی‌های صورت گرفته، فرم تیغه شمشیرهای دوره قاجار را از نظر میزان انحنا می‌توان به چهار دسته اصلی طبقه‌بندی کرد که عبارت‌اند از: تیغه‌های منحنی، نیمه منحنی، تقریباً مستقیم با انحنای کم و تیغه‌های مستقیم. اما تیغه‌ها یا ساده هستند و یا دارای برخی ویژگی‌های فرعی چون لبه پخ، ناودار، کنگره‌دار و یا دو شاخه می‌باشند که این تنوع موجب ایجاد اشکال متنوعی از تیغه‌ها شده است. بلچاق‌های صلیبی‌شکل، بر اساس فرم دو بازوی افقی خود، شش گونه متفاوت دارند همچون کروی، مخروطی، قاشقی، منتهی به سر اژدها، دو سویه و رو به پایین، فرم کروی و مخروطی از سایرین متداول‌ترند. دسته‌های منحنی با انتهای خمیده فرم غالب دسته شمشیرها با تیغه‌های انحنا دار هستند و دسته شمشیرهای مستقیم در راستای تیغه و منتهی به فرم مثلثی هستند. آهنک، اشکال متنوعی نداشته و به صورت مستطیلی بین دو قطعه استخوانی دسته قرار گرفته است. کلاهک در انتهای دسته فرمی گرد یا در موارد نادر چندوجهی دارد. غلاف از جنس چوب یا فلز بوده و اغلب با چرم یا مخمل پوشیده شده است و گاه جهت استحکام بیشتر دارای

ته غلاف یا ریسمان بافی است. وربندها دو فرم بادامی یا حلقه‌ای دارند که فرم بادامی متداول‌ترین شکل وربندها بوده است.

نقوش تزئینی شمشیرها عبارت‌اند از: نقوش کتیبه‌ای شامل آیات قرآنی، عبارات و دعاهایی به زبان عربی، عبارات و اشعار فارسی، نام پادشاهان و شمشیرسازان، بدوح و در موارد نادر سال ساخت سلاح با مضامین مذهبی، دعایی، تعویذی و ادبی. نقوش گیاهی-هندسی شامل گل و برگ، اسلیمی، ترنج، شمسه، خطوط و کادرهای هندسی و نقوش انسانی و جانوری شامل پرتره انسان، شمایل حیوانات مختلف مثل شیر و خورشید، حمله شیر به گوزن، گوزن، پرنده، مار و دیو که اغلب مضامین بزمی و اساطیری-نمادین دارند. نقوش کتیبه‌ای بیشتر با فنون طلاکوبی، آبکاری و گاه حکاکی روی تیغه‌ها و با فن قلم‌زنی روی سطح بلچاق‌ها، نقوش گیاهی-هندسی اغلب با فنون طلاکوبی و کوفت‌گری روی بلچاق، وربند، کلاهک، آهنک، ته غلاف و با فن قلم‌زنی و کوفت‌گری بر دسته‌های فولادی، نقوش انسانی-جانوری با فن آبکاری روی تیغه‌ها و با فن میناکاری روی وربند و بلچاق بیشتر به تصویر کشیده شده‌اند. با توجه به هزینه زیاد و نیاز به صرف وقت و دقت بسیار در اجرای فنون مینا و مرصع، این نوع فنون، تنها بر روی شمشیرهایی اجرا شده‌اند که متعلق به پادشاهان، شاهزادگان و به‌طور کلی درباریان هستند چراکه تنها صاحب‌منصبان توانایی مالی کافی برای حمایت از ساخت چنین سلاح‌هایی را در دوره قاجار داشته‌اند.

شمشیرهای این دوره را، از نظر نوع کاربردی به سه گروه شمشیرهای جنگی، آیینی-مذهبی و تشریفاتی-نمادین می‌توان طبقه‌بندی نمود که جنبه‌های کاربردی این‌گونه سلاح‌ها هرگز قابل‌انکار نیست، اما تفاوت آن‌ها تنها در موقعیت استفاده و تزئیناتشان است. تزئینات فاخر و پرهزینه برخی شمشیرها، مؤید این نکته است که برای مراسم درباری و رسمی مناسب بوده‌اند. بدین ترتیب می‌توان به تفاوت‌های کاربردی و تزئینی میان شمشیرهای تشریفاتی و جنگی پی برد. بررسی نقاشی‌ها و تصاویر به‌جامانده نشان می‌دهد که شمشیرهایی با تیغه‌های انحادار در جنگ‌ها و شکار مرسوم بوده‌اند و تیغه‌های مستقیم در نقاشی‌های حماسی-اساطیری شاهنامه دیده می‌شوند که ارزش نمادین آن‌ها را می‌رسانند و احتمالاً نقالان از آن‌ها استفاده می‌کردند. این مدارک، همچنین اهمیت شمشیرهای مرصع و پرزرق و برق را در پاسخ به حس قدرت‌طلبی و تجمل‌گرایی متمولین و درباریان آشکار می‌سازند که شمشیر جهانگشا، شمشیر فتحعلی شاه و شمشیر ناصرالدین‌شاه از مهم‌ترین سلاح‌های رسمی این دوره بوده‌اند. شمشیر جهانگشا و شمشیر ناصرالدین‌شاه توسط پادشاهان بعدی احتمالاً به جهت مشروعیت سلطنت، نماد قدرت و مقام پادشاهی مورداستفاده و برای پادشاهان این دوره از اهمیت والایی برخوردار بوده است. این پژوهش به جهت طبقه‌بندی و شناخت ویژگی‌های شمشیر به‌عنوان یکی از مهم‌ترین سلاح‌های سرد در دوره قاجار صورت گرفت. با توجه به این نکته که شمشیرسازی این دوره در ادامه سلاح‌سازی دوره صفوی و متأثر از آن بوده، پیشنهاد می‌شود برای درک بهتر روند شمشیرسازی در دوره اسلامی و به‌طور کلی بررسی این صنعت در ایران، پژوهش مشابهی در دوره صفوی نیز صورت گیرد.

پی‌نوشت‌ها

۱. شمشیرهای خمیده یا شمشیرهایی با تیغه‌های انحادار را می‌گویند (آلکساندر، ۱۳۸۷: ۱۰).

فهرست منابع

- قرآن کریم.
- ابن بابویه، محمد بن علی. (۱۳۸۰). *علل الشرایع*. ترجمه محمدجواد ذهنی تهرانی. ج ۱. قم: مؤمنین.
- احسانی، محمدتقی. (۱۳۹۰). *هفت هزار سال هنر فلزکاری در ایران*. تهران: علمی و فرهنگی.
- اسکندر نژاد، غزل، و محمدرضا خاکی. (۱۳۹۴). «تأثیر عوامل اجتماعی-تاریخی ایران در عصر قاجار در شکوفایی تعزیه عهد ناصری». *مطالعات تطبیقی هنر*. (شماره ۱۰)، ۱۰۹-۱۱۹.
- اسلامی، مونا؛ رهنمون، پوپک. (۱۳۹۱). *میناکاری روی فلز*. تهران: سمت.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن بن علی. (۱۳۶۷). *تاریخ منتظم ناصری*. مصحح محمد اسماعیل رضوانی. ج ۳. تهران: دنیای کتاب.
- اعتمادالسلطنه، محمدحسن. (۱۳۶۲). *مطلع الشمس: تاریخ ارض اقدس و مشهد مقدس*. به اهتمام تیمور برهان لیمودهی. ج ۲، ۱. تهران: فرهنگسرا.
- آصف، محمد هاشم. (۱۳۵۲). *رستم التواریخ*. تصحیح و تحشیه از محمد مشیری. تهران: سپهر.
- آکساندر، دیوید. (۱۳۸۷). *مجموعه هنر اسلامی: ابزارآلات جنگ*. ترجمه غلامحسین علی مازندرانی. ج ۹. تهران: کارنگ.
- آلن، جیمز. (۱۳۸۱). *هنر فولادسازی در ایران*. ترجمه پرویز تناولی. تهران: یساولی.
- بارنز، آلکس. (۱۳۶۶). *سفرنامه بارنز: سفر به ایران در عهد فتحعلی شاه قاجار*. ترجمه حسن سلطانی فر. مشهد: معاونت فرهنگی آستان قدس رضوی.
- بنجامین، س. ج. و. (۱۳۶۹). *ایران و ایرانیان*. ترجمه محمدحسین کردبچه. تهران: جاویدان.
- تحویلدار اصفهانی، میرزا حسین. (۱۳۸۸). *جغرافیای اصفهان: جغرافیای طبیعی و انسانی و آمار اصناف شهر*. به کوشش الهه تیرا. تهران: اختران.
- توحیدی، ناصر. (۱۳۶۴). *سیر تکامل تولید آهن و فولاد در ایران و جهان*. تهران: امیرکبیر.
- توپسرکانی، حسین. (۱۳۷۹). *خواص و مهندسی مواد*. تهران: دانشگاه صنعتی اصفهان.
- حاجی، اشرف. (۱۳۸۸). «جنگ افزارهای ایران در عصر قاجار از آغاز تا ۱۳۱۳ق». پایان نامه کارشناسی ارشد. ری: دانشگاه آزاد اسلامی.
- خیام نیشابوری، عمر بن ابراهیم. (۱۳۱۲). *نوروزنامه: رساله‌ای در منشاء و تاریخ و آداب جشن نوروز*. به کوشش مجتبی مینوی. تهران: مطبعه روشنایی کتابخانه کاوه.
- دالمانی، هانری رنه. (۱۳۳۵). *سفرنامه از خراسان تا بختیاری*. ترجمه فره‌وشی. تهران: گیلان.
- دروویل، گاسپار. (۱۳۶۷). *سفر در ایران*. ترجمه منوچهر اعتماد مقدم. تهران: شبانویز.
- دهخدا، علی اکبر. (۱۳۷۷). *لغت نامه دهخدا*. زیر نظر دکتر محمد معین و دکتر سید جعفر شهیدی. ج ۸ و ۹. تهران: دانشگاه تهران.
- دوپنچا، رومانوفسکی. (۱۳۴۵). «تاریخچه اسلحه‌های سرد در ایران». *بررسی‌های تاریخی*. (شماره ۵)، ۷۷-۱۰۰.
- زکی، محمدحسن. (۱۳۶۳). *تاریخ صنایع ایران بعد از اسلام*. ترجمه محمدعلی خلیلی. تهران: اقبال.
- ساروی، محمد فتح‌الله بن محمدتقی. (۱۳۷۱). *تاریخ محمدی یا احسن التواریخ*. به اهتمام غلامرضا طباطبایی مجد. تهران: امیرکبیر.
- سپهر، عبدالحسین. (۱۳۶۸). *یادداشت‌های ملک المورخین و مرآت الوقایع مظفری*. مقدمه عبدالحسین نوائی. تهران: زرین.
- سید صدر، سید ابوالقاسم. (۱۳۸۶). *دایره المعارف هنرهای صنایع دستی و حرف مربوط به آن*. تهران: سیمای دانش.
- سیف، هادی. (۱۳۶۹). *نقاشی قهوه‌خانه*. ترجمه سیروس کرباسی. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- شریف‌زاده، سید عبدالمجید. (۱۳۸۶). «فلزکاری در ایران». *رشد آموزش هنر*. (شماره ۱)، ۴-۹.
- طبری، محمد بن جریر. (۱۳۶۳). *تاریخ طبری یا تاریخ الرسل و الملوک*. ترجمه ابوالقاسم پاینده. ج ۳. تهران: اساطیر.
- طلوعی، محمود. (۱۳۷۸). *هفت پادشاه: ناگفته‌ها از زندگی و روزگار سلاطین قاجار*. ج ۱. تهران: علم.
- فاطمی، محسن. (۱۳۷۸). *گنج پنهان: صنایع دستی استان اصفهان*. تهران: کانون تبلیغاتی نماد ایران.

- کارآمد، زهرا. (۱۳۸۷). «ساختارشناسی تیغه‌های فولادی جوهردار و ارائه طرح درمان و مرمت». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. اصفهان: دانشگاه هنر.
- گاردان، کنت آلفردو. (۱۳۶۲). *خاطرات مأموریت ژنرال گاردان در ایران*. ترجمه عباس اقبال آشتیانی. به کوشش همایون شهیدی. تهران: گزارش فرهنگ و تاریخ ایران.
- مجلسی، محمدباقر. (۱۳۶۳). *بحارالانوار: قسمت سوم از جلد پانزدهم*. ترجمه ابوالحسن موسوی همدانی. ج ۲، ۱. تهران: کتابخانه مسجد حضرت ولی عصر (عج).
- مدرسی، یحیی و دیگران. (۱۳۸۰). *فرهنگ اصطلاحات دوره قاجار: قشون و نظمیه*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- مرزبان، معصومه. (۱۳۹۰). «بررسی تطبیقی ویژگی‌های فنی و هنری جنگ‌افزارهای سرد ایران در دوره صفوی و قاجار». پایان‌نامه کارشناسی ارشد. تهران: دانشگاه هنر.
- مرکز اسناد و مدارک میراث فرهنگی. (۱۳۸۲). *هزار جلوه زندگی: تصویرهای ارنست هولتسراز عهد ناصری*. به کوشش فریبا فرزام. تهران: سازمان میراث فرهنگی کشور.
- معطوفی، اسدالله. (۱۳۸۲). *تاریخ چهارهزارساله ارتش ایران: جنگ و جنگ‌آوری بر فلات ایران از تمدن ایلام تا ۱۳۲۰ خورشیدی*. ج ۲. تهران: ایمان.
- مفتون دنبلی، عبدالرزاق. (۱۳۵۱). *مآثر سلطانیه: تاریخ جنگ‌های ایران و روس*. به اهتمام غلامحسین صدری افشار. تهران: ابن‌سینا.
- مین، وی. بی؛ تشینگام، ای دی. (۱۳۵۵). *جواهرات سلطنتی ایران*. ترجمه مهرداد نیلی. تهران: بانک مرکزی ایران.
- نسخه الکترونیکی کاتالوگ موزه جواهرات ملی ایران. (۱۳۸۷). *گواهان تاریخ*. کارگردان خسرو سینایی. تهران: بانک مرکزی جمهوری اسلامی ایران.
- نفیسی، سعید. (۱۳۸۳). *تاریخ اجتماعی و سیاسی ایران در دوران معاصر*. تهران: اهورا.
- نیری، حمید. (۱۳۶۹). *زندگی‌نامه مستوفی‌الممالک*. با همکاری سعید وحیدنیا. تهران: وحید.
- هدایت، رضا قلی. (۱۳۳۹). *تاریخ روضه الصفاى ناصری: در زکر پادشاهان دوره صفویه*، افشاریه، زندیه، قاجاریه. ج ۹. قم: مرکزی، خیام، پیروز.
- هدایت، رضا قلی. (۱۳۷۳). *فهرس التواریخ*. به تصحیح و تحشیه عبدالحسین نوایی و میر هاشم محدث. تهران: پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی.
- *وقایع اتفاقیه*. (۱۳۷۳). ج ۱. تهران: کتابخانه ملی جمهوری اسلامی ایران.
- وولف، هانس. ای. (۱۳۷۲). *صنایع‌دستی کهن ایران*. ترجمه دکتر سیروس ابراهیم‌زاده. تهران: آموزش انقلاب اسلامی.
- Alexander, G. David. (1999). "Dhu'l-faqar and The Legacy of the Prophet: Mirath Rasul Allah". *Gladius*. XIX, 157-187.
- Arun, Singh & Moshtagh Khorasani, Manouchehr. (2011). "An Analysis of Qur'anic Inscriptions on Safavid, Afsharid, Zand and Qajar Period Iranian Arms and Armour". *Quaderni Asiatici*. (vol96), 129-162.
- Egerton, hon. Lord. (1825). *A Description of Indian and Oriental Armour*. London: W. H Allen & Co.
- Larocca, Donald. J. (1996). *The Gods of War: The Sacred Imagery and Decoration of Arms and Armor*. New York: The Metropolitan Museum of Art.
- Moshtagh Khorasani, Manouchehr. (2006). *Arms and Armor from Iran: The Bronze Age to the End of the Qajar Period*. Germany: Legat.
- Moshtagh Khorasani, Manouchehr. (2013). "Analysis of a Persian shamshir from the Qajar Period. Marlik" *Iranian Studies Journal: Archaeology and Related Subjects*. (Second Year, Nos. 3-4), 3-13.

- URL 1: www.cio-museums.ir, access date (10/ 11/2016)
- URL 2: www.christies.com, access date (5/5/2017)
- URL 3: www.britishmuseum.org, access date (15/2/2016)
- URL 4: www.oriental-arms.com, access date (16/5/2016)
- URL 5: www.deadlyweapons-army.blogspot.com, access date (13/7/2017)
- URL 6: www.moshtaghkhorasani.com, access date (26/9/2016)
- URL 7: www.sothebys.com, access date (5/5/2017)
- URL 8: www.hermitagemuseum.org, access date (18/2/2016)
- URL 9: www.caravanacollection.com, access date (26/9/2016)
- URL 10: www.metmuseum.org, access date (15/2/2016)
- URL 11: www.arcimboldo.cz.org, access date (5/11/2016)
- URL 12: www.shahnama.caret.cam.ac.uk, access date (9/4/2016)
- URL 13: www.malekmuseum.org, access date (2/5/2017)
- URL 14: www.iichs.org, access date (30/3/2017)